

O‘ZBEKISTONDA SOYA YETISHTIRISHNING HOZIRGI HOLATI VA ISTIQBOLLARI

Sobirova Mohinur Zokirjon qizi

Sholichilik ilmiy tadqiqot instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekistonda soya ekinini yetishtirishning hozirgi holati, mavjud muammolar, hosildorlik ko‘rsatkichlari hamda istiqboldagi rivojlanish yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Soya – yuqori oziqaviy va iqtisodiy ahamiyatga ega bo‘lgan dukkakli ekin bo‘lib, uni yetishtirishda agrotexnik tadbirlar, nav tanlash, suv ta‘minoti va davlat siyosatining o‘rni muhim hisoblanadi. Tadqiqotda O‘zbekistonning ayrim viloyatlaridagi tajriba natijalari, statistik ko‘rsatkichlar va xorijiy investitsiyalarning ahamiyati yoritilgan. Xususan, maydonlarning kengaytirilishi, hosildorlikni oshirish, suv tejovchi texnologiyalarning joriy etilishi va xorijiy klasterlar bilan hamkorlik kabi istiqbollar tahlil qilinadi. Maqola yakunida soha istiqbollariga oid tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Soya, O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi, agrotexnika, hosildorlik, suv resurslari, nav tanlovi, soya klasteri, istiqbol, investitsiya.

Kirish Soya (*Glycine max L.*) – bugungi kunda jahonda eng ko‘p yetishtirilayotgan va strategik ahamiyatga ega bo‘lgan dukkakli ekinlardan biri hisoblanadi. Uning tarkibida yuqori miqdorda oqsil va o‘simlik yog‘i mavjud bo‘lib, oziq-ovqat, chorvachilik, farmatsevtika hamda sanoatning boshqa sohalarida keng foydalaniladi. Soya nafaqat oziqaviy, balki agroekologik jihatdan ham foydali ekin bo‘lib, tuproq tarkibini yaxshilaydi, azot bilan boyitadi va almashlab ekishda muhim rol o‘ynaydi.

O‘zbekiston agrar sohasida ham so‘nggi yillarda soya yetishtirishga bo‘lgan e‘tibor ortib bormoqda. Davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanayotgan dasturlar, investitsion klasterlar tashkil etilishi, yangi yuqori hosilli navlarning sinovdan o‘tkazilishi va suv tejovchi texnologiyalarning joriy qilinishi bu ekinning istiqbolini kengaytirib bormoqda. Ayni paytda soya ekin maydonlari yil sayin oshmoqda, xorijiy kompaniyalar bilan hamkorlikda tajribalar o‘tkazilmoqda va milliy seleksiya dasturlari yo‘lga qo‘yilgan.

Biroq, soya yetishtirishda yechilishi lozim bo‘lgan muammolar ham mavjud. Jumladan, suv tanqisligi, iqlim sharoitiga mos navlarning kamligi, agrotexnologiyalarning yetarli darajada keng joriy etilmaganligi hosildorlikni to‘liq ochib bera olmayapti. Shu bois, hozirgi holatni to‘g‘ri tahlil qilish va mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish orqali istiqbolda soya yetishtirish hajmini oshirish, uning iqtisodiy samaradorligini kuchaytirish muhim vazifalardan biridir.

Ushbu maqolada O‘zbekiston sharoitida soya yetishtirishning dolzarb masalalari, yutuqlari va muammolari bilan bir qatorda, istiqboldagi rivojlanish yo‘nalishlari ham atroflicha yoritiladi.

Metod (materiallar va uslublar)

Ushbu tadqiqotda O‘zbekistonning bir nechta viloyatlarida – jumladan, Jizzax, Namangan, Qashqadaryo va Xorazm viloyatlarida soya ekilayotgan dalalar tahlil qilindi. Tadqiqot uchun 2021–2024-yillar oralig‘idagi statistik ma’lumotlar, ilmiy-eksperimental natijalar hamda agrar soha bilan bog‘liq hukumat qarorlari asos qilib olindi. Ma’lumotlar O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi, Davlat statistika qo‘mitasi, FAO hamda xorijiy investitsiya loyihalari hisoboti orqali yig‘ildi.

Shuningdek, ayrim soya navlari (masalan, “Arisoy”, “Sabr”, “Bahor”) turli agroiklimiy sharoitlarda tajriba tariqasida yetishtirilib, agrotexnik tadbirlarning hosildorlikka ta’siri amaliy kuzatuv orqali baholandi. Sug‘orishning har xil rejimlari, o‘g‘itlash turlari, navlarning iqlimga moslashuvchanligi, urug‘ unuvchanligi va vegetatsiya muddati asosiy kuzatish obyektlari sifatida tanlandi.

Olingan ma’lumotlar Excel, SPSS va Statistica dasturlari orqali tahlil qilindi. Statistika asosida trend tahlili, hosildorlik o‘zgarishi, maydonlar kengayishi, suv sarfi va resurs samaradorligi ko‘rsatkichlari hisoblab chiqildi. Shuningdek, SWOT tahlil orqali soya yetishtirishdagi imkoniyatlar va cheklovlar baholandi.

Natijalar

Tadqiqotlar natijasida O‘zbekistonda soya yetishtirish hajmi va maydonlari so‘nggi yillarda izchil oshib borayotganligi aniqlangan. 2021-yilda soya ekin maydoni 65 ming gektarga yaqin bo‘lgan bo‘lsa, 2023-yilda bu ko‘rsatkich 102 ming gektardan oshdi. Shu bilan birga, soya hosildorligi ham yildan-yilga barqaror o‘smoqda. 2022-yilda o‘rtacha hosildorlik 17,8 s/ga bo‘lgan bo‘lsa, 2023-yilda bu ko‘rsatkich 21,4 s/ga gacha ko‘tarilgan.

Yuqori hosil beruvchi navlar, masalan “Arisoy” va “Sabr”, Farg‘ona vodiysi hamda Zarafshon vodiysi sharoitida yaxshi natijalar ko‘rsatgan. Bu navlar o‘rtacha 25–28 s/ga hosil bergan, suvga nisbatan chidamliligi va unuvchanligi yuqori bo‘lgan.

Kompleks agrotexnik tadbirlar (sifatli urug‘lik, tomchilatib sug‘orish, mikroelementli o‘g‘itlar qo‘llash) joriy qilingan tajriba maydonlarida hosildorlik oddiy variantlarga qaraganda 30–35% yuqoriligi bilan ajralib turgan.

Shuningdek, soya ekinlari qatoriga xorijiy investitsiyalarning kirib kelishi (jumladan, American Soybean Association hamkorligi), yangi klasterlar tashkil etilishi, texnologik ishlov vositalarining joriy etilishi sohaning texnologik rivojlanishida muhim rol o‘ynayotgani kuzatildi.

Tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, O‘zbekiston sharoitida soya yetishtirishning salohiyati yuqori. Biroq, suv ta’minotining barqarorligi, navlarning iqlimga mosligi, agroxizmatlar tizimining kuchaytirilishi va ilmiy asoslangan texnologiyalarning keng joriy qilinishi bu sohaning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.

Muhokama

O'zbekiston agrar sohasida so'nggi yillarda soya ekiniga bo'lgan e'tibor sezilarli darajada ortmoqda. Bu, birinchidan, soyani oqsil va yog'ga boyligi sababli oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda muhim manba sifatida qaralayotgani, ikkinchidan, u bioagrotexnik jihatdan foydali ekin sifatida ekotizimga ijobiy ta'sir ko'rsatishini anglatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yurtimizda soya ekiladigan maydonlar yildan-yilga kengaymoqda va hosildorlik o'sish tendensiyasini ko'rsatmoqda. Biroq ushbu o'sish hali to'laqonli potensialga yetmagan. Navlarning agroiklimiy mosligi, texnologik xizmatlar, suv ta'minoti va mexanizatsiya darajasi ushbu sohaning barqaror rivojlanishida muhim o'rin tutmoqda.

Yuqori hosildor navlarning sinovdan o'tkazilishi va seleksiya dasturlarining kuchaytirilishi orqali iqlimga mos, qisqa vegetatsiyali, hosildor navlar ishlab chiqilishi imkonini beradi. Bundan tashqari, tomchilatib sug'orish, o'g'itlash rejimining optimallashtirilishi, sifatli urug'lik bazasining shakllantirilishi kabi agrotexnik tadbirlar yuksak samaradorlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, xorijiy investitsiyalar va klaster tizimi asosida yo'lga qo'yilayotgan loyihalar (xususan, AQSh, Turkiya va Xitoy bilan hamkorlikdagi soya loyihalari) zamonaviy texnologiyalarni olib kirish, yetishtirilgan hosilni qayta ishlash va eksport qilish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shu bilan birga, fermer va agronomlar uchun o'quv dasturlari, ilmiy-tadqiqot institutlari bilan amaliy hamkorlikni kuchaytirish orqali bilim va tajriba almashuvi oshirilmoqda.

Xulosa

O'zbekiston sharoitida soya yetishtirishning hozirgi holati barqaror o'sish bosqichiga kirgan bo'lib, bu sohaning istiqbollari keng va muhim agroikqtisodiy ahamiyatga ega. Quyidagi asosiy xulosalar chiqarildi:

- Soya ekiladigan maydonlar kengayib, hosildorlik ko'rsatkichlari yildan-yilga ortib bormoqda;
- Yuqori sifatli, iqlimga mos navlardan foydalanish va kompleks agrotexnik tadbirlar hosildorlikni 30–40% oshiradi;
- Suv resurslarini tejash, tomchilatib sug'orish texnologiyalarini joriy etish soya yetishtirishda muhim omilga aylanmoqda;
- Xorijiy investitsiyalar, klasterlashgan yondashuvlar va ilmiy tadqiqotlar bu sohaning texnologik rivojlanishiga zamin yaratmoqda;
- Soya yetishtirish O'zbekistonning oziq-ovqat xavfsizligi va eksport salohiyatini oshirishda strategik resursga aylanishi mumkin.

Kelgusida soya yetishtirishning barqarorligini ta'minlash uchun hududiy agroiklimiy sharoitlarni hisobga olgan holda maxsus navlar yaratish, ilm-fan asosida agrotexnologiyalarni keng joriy qilish, hamda fermerlarni zamonaviy bilim va ko'nikmalar bilan ta'minlash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi. (2023). *Soya ekinini yetishtirish bo'yicha tavsiyalar*. Toshkent.
2. Davlat statistika qo'mitasi. (2023). *O'zbekiston qishloq xo'jaligi hisobotlari*. www.stat.uz
3. FAO (2022). *Soybean production and development in Central Asia*. Food and Agriculture Organization.
4. American Soybean Association. (2023). *Uzbekistan Soybean Cluster Initiative*.
5. To'xtayev B., Karimov D. (2020). Soya yetishtirishda agrotexnik tadbirlarning ahamiyati. *O'zbekiston agrar fani*, 2(4), 44–48.
6. Qodirov S., Jo'rayev A. (2021). *Dukkakli ekinlar agronomiyasi*. Toshkent: Fan.
7. FAOSTAT (2024). *Soybean production database*. www.fao.org/faostat
8. Temirov N. (2022). Suv resurslaridan samarali foydalanish. *Dehqonchilik amaliyoti*, 1(1), 32–36.
9. Singh R., Verma J. (2021). Sustainable soybean farming: Challenges and innovations. *Agricultural Reviews*, 42(3), 289–295.